

Теорія та історія держави і права; історія політичних та правових учень. Конституційне право; муніципальне право. Філософія права

УДК 342.951

А.Й. Француз

*Герой України, заслужений юрист України,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри державно-правових дисциплін,
Університет «КРОК»*

О.П. Мельничук

*здобувач вищої освіти ступеня «магістр»,
Університет «КРОК»*

Поняття, правова природа та сучасний стан міграційних процесів в Україні

У статті розглянуто поняття та правову природу міграційних процесів як специфічного суспільно-правового явища, а також визначено основні чинники, які впливають на сучасний стан міграційних процесів та формування міграційної політики в Україні.

Ключові слова: міграція, мігранти, міграційні процеси, міграційний простір, населення, біженці, внутрішньо переміщені особи.

А.И. Француз

*Герой Украины, заслуженный юрист Украины,
доктор юридических наук, профессор,
заведующий кафедрой государственно-правовых дисциплин
Университет «КРОК»*

А.П. Мельничук

*соискатель высшего образования степени «магистр»,
Университет «КРОК»*

Понятие, правовая природа и современное состояние миграционных процессов в Украине

В статье рассмотрено понятие и правовую природу миграционных процессов как специфического социально-правового явления, а также определены основные факторы, влияющие на

современное состояние миграционных процессов и формирование миграционной политики в Украине.

Ключевые слова: миграция, мигранты, миграционные процессы, миграционное пространство, население, беженцы, внутри перемещённые лица.

A. Frantsuz
*Hero of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine,
Doctor of Law, Professor,
Head of the Department of State and Legal Disciplines,
“KROK” University*

O. Melnichuk
*Graduate Student,
“KROK” University*

Concept, legal nature and the current state of migration processes in Ukraine

The article deals with the concept and legal nature of migration processes as a specific social and legal phenomenon, as well as determines the main factors that influence the current state of migration processes and the formation of migration policy in Ukraine.

Key words: migration, migrants, migration processes, migration, population, refugees, internally displaced persons.

Постановка проблеми

У процесі формування України як демократичної, правової держави неодноразово піддавалися переосмисленню та переоцінці орієнтири внутрішньої та зовнішньої політики в питаннях регулювання міграційних процесів. Особливо актуальним дане питання є сьогодні. Окупація Кримського півострова та збройний конфлікт на Сході України докорінно змінили міграційну ситуацію в державі. Вперше, починаючи з 2014 року, в нашій країні категорія «внутрішньо переміщені особи» стала масовим явищем. Мільйони біженців з Донецької та Луганської областей, а також Автономної Республіки Крим (далі – АР Крим) вимушені сьогодні шукати притулок в інших регіонах України.

Істотно вплинуло на міграційні процеси в державі отримання Україною безвізового режиму з Європейським Союзом (далі – ЄС). Сьогодні багато студентської молоді виїжджає за кордон для навчання в європейських університетах, прагнучи згодом отримати дозвіл на офіційне працевлаштування та постій-

не місце проживання в країнах Західної Європи.

Достатньо серйозним чинником, який певною мірою впливає й на міграційні процеси в Україні, є міжнародні збройні конфлікти. Найчастіше захисту в Україні шукають громадяни Афганістану, Російської Федерації, Сирії, Іраку та Сомалі.

Отже, Україна зіткнулася з низкою загроз національній безпеці держави, що пов'язані з міграційними процесами. Це загальне зменшення чисельності населення (за певних умов може призвести до неможливості підтримання необхідного рівня господарського освоєння території), зокрема міграційне зменшення кількості осіб молодого та середнього віку; еміграція висококваліфікованих спеціалістів; притік та транзит нелегальних мігрантів з країн, що розвиваються, включаючи кримінальні елементи; нелегальна міграція наших співгромадян за кордон, чимало з яких опиняються у безправному становищі й позбавлені можливості користуватися захистом держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідженням питань регулювання міграційних процесів в Україні та світі в різні роки займалися такі зарубіжні та вітчизняні науковці, як Алфьоров С. М., Блінова М. С., Кузьменко О. В., Лончаков А. П., Малиновська О. А., Олефір В. І., Пирожков С. І., Прибитков І. М., Римаренко Ю. І., Романюк М. Д., Тиндик Н. П., Хомра А. У., Чехович С. Б., Шульга М. О. та ін. Результати їхніх досліджень одночасно дають можливість отримати більш чітке уявлення про методологію міграційних процесів та особливості їх організаційно-правового регулювання в державі.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Сьогодні питання вдосконалення українського міграційного законодавства відповідно до європейських стандартів, що діють у цій сфері, висвітлюються на недостатньому рівні, в той час як, зважаючи на євроінтеграційні прагнення України, така тематика становить цікавий і актуальний предмет наукових пошуків. При цьому, для того щоб провести якісне дослідження даної проблеми, необхідно насамперед детально розглянути та проаналізувати теоретико-правові засади становлення, розвитку й регулювання міграційних процесів в Україні на комплексному рівні.

Формування цілей статті

Основна мета даної статті полягає в тому, щоб на основі аналізу наукової літератури та сучасних статистичних даних визначити поняття і правову природу міграційних процесів в Україні, а також встановити основні чинники, які впливають на сучасний стан міграційних процесів та формування міграційної політики в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження

Прагнення до зміни місця є однією з основних особливостей людини. Більше півстоліття тому з прийняттям Загальної декларації людини право на свободу пере-

сування отримало міжнародне визнання. Стаття 13 цієї Декларації свідчить: «Кожна людина має право вільно пересуватись та обирати собі місце проживання в межах кожної держави», «Кожна людина має право залишити та повернутись в будь-яку країну, включаючи свою власну» [1].

Міграційні процеси – це постійна характеристика будь-якого суспільства і в будь-яку епоху. Вони відіграють найактивнішу роль у формуванні територіальних спільнот людей, у підтримці умов постійного соціального відтворення. Однак перед тим, як перейти до розгляду сутності міграційних процесів, доцільно спочатку визначити, що собою являє термін *міграція*.

Уперше «міграція» вводить у науковий обіг в кінці ХІХ ст. англійським ученим Е. Равенштейном у роботі «Законои міграції» (1885 р.), який розглядає міграцію як безперервний процес, обумовлений взаємодією чотирьох основних груп чинників: 1) ті, що діють у початковому місці проживання мігранта; 2) на стадії його переміщення; 3) в місці в'їзду та 4) чинники особистого характеру.

Термін «міграція» відбувається від латинського *migratio* от *migro*, тобто переміщення, переселення. Існуючі словники пояснюють даний термін: як переселення, переміщення людей, етносів, їхніх частин або окремих представників, пов'язане зі зміною постійного місця проживання або з поверненням до нього [2, с. 245]; як переміщення, переселення населення в середині країни або з однієї країни в іншу [3, с. 322]; як соціально-економічний і демографічний процес, що представляє собою сукупність переміщень, які здійснюються людьми між країнами, районами, поселеннями [4, с. 159]; як переміщення людей через територіальні межі або інші території зі зміною місця проживання назавжди або на тривалий період часу [5, с. 176]; як переселення, переміщення населення, в середині країни – внутрішні міграції населення, з однієї країни в іншу – зовнішні міграції населення: еміграція, імміграція [6, с. 196]; як переміщення людей, пов'язане,

як правило, зі зміною місця проживання [7, с. 456]; як переміщення людей, працівників, пов'язане, переважно, зі зміною місця проживання і місця роботи [6, с. 196]; міграція людей є процесом їх переселення з метою облаштування та працевлаштування [8, с. 254].

Аналіз вищевикладених поглядів показує, що більшість дослідників, із незначними розходженнями, під міграцією розуміють переміщення людей між країнами, адміністративно-територіальними утвореннями, поселеннями, пов'язане, переважно, із тимчасовою або постійною зміною проживання, роботи, укладом життя.

Таким чином, основними ознаками, що дозволяють ідентифікувати міграцію серед інших переміщень населення, є:

а) переміщення людей, переселення, пересування, тобто – процес;

б) перетинання в процесі рухів як державних, так і адміністративних меж територій;

в) тимчасова або постійна зміна місця проживання або роботи;

г) *метою* міграції є поліпшення соціально-економічного стану.

Отже, виходячи з вищевикладеного, можна сформулювати авторське визначення **міграційних процесів**, під якими слід розуміти соціально-економічний та демографічний процес, який полягає у постійному чи тимчасовому переміщенні людей, етносів, їхніх частин або окремих представників всередині країни або з однієї країни в іншу, в зв'язку із зміною соціальних, економічних, кліматичних умов, виникненням збройних конфліктів на політичному, міжетнічному чи релігійному підґрунті або внаслідок особистих, політичних, релігійних переконань з метою працевлаштування, навчання та/або покращення умов проживання.

Як відомо, протягом усієї історії людства міграція призводила до зміни цивілізацій, до загибелі й народження етносів, соціального освоєння невідомого раніше географічного простору. В останні роки міграційні процеси стали глобальним викликом перспективам подальшого розви-

тку людства у XXI столітті. Достатньо зауважити, що щорічна кількість мігрантів (від 2 до 4 млн. осіб), по суті, випереджає світовий приріст населення. Загалом поза межами країни свого громадянства, за даними Міжнародної організації з міграції, проживає понад 125 млн. осіб, а на планеті налічується близько 1 млрд. внутрішніх мігрантів.

Україна не має досвіду врегулювання міграційних проблем, вона взагалі була відірвана від загальносвітових тенденцій становлення національних правничих інституцій і лише зараз, будучи на перехресті масових потоків соціальних переміщень людей, вона починає своє «входження» у складний міграційний простір, бурхливе міграційне буття.

За даними інтернет-сайту ООН (www.un.org), UN Statistics Division – спеціальний підрозділ ООН, що займається збиранням та обробкою статистичної інформації та координує міжнародні статистичні програми, провів дослідження кількості мігрантів у різних країнах світу. Результат для України невтішний. Так, уже станом на 2005 рік Україна входила до першої п'ятірки країн з найбільшою кількістю іммігрантів (посідала 4 місце після США, РФ та Німеччини). Звісно, що з того часу ситуація значно змінилася й не в кращому напрямку. Так, значну роль у глобальних міграційних процесах відіграла світова економічна криза, що сталася у 2008 році, а також військові конфлікти в Афганістані, Лівії, Сомалі, Іраку та Сирії [9, с. 11].

Окупація Кримського півострова та збройний конфлікт на Сході України докорінно змінили міграційну ситуацію в Україні за останні чотири роки. Вперше, починаючи з 2014 року, в нашій країні категорія «внутрішньо переміщені особи» стала масовим явищем. Мільйони біженців з Донецької та Луганської областей, а також АР Крим вимушені сьогодні шукати притулок в інших регіонах України. Так, за даними Міністерства соціальної політики України, станом на 23 жовтня 2017 року кількість *внутрішньо переміщених осіб*

зі східних областей та Криму становила **1 604 059 осіб** [10].

Істотно вплинуло на міграційні процеси в державі отримання Україною безвізового режиму з Європейським Союзом. 6 квітня 2017 року Європейський парламент проголосував за надання безвізового режиму з ЄС для громадян України [11]. За внесення України до списку держав, громадянам яких скасовуються візові вимоги, проголосував 521 депутат Європарламенту. 17 травня – в Європарламенті відбулася урочиста церемонія підписання законодавчого акта, яким запроваджується безвізовий режим для громадян України [12].

11 червня 2017 року, через 20 днів після опублікування рішення в офіційному віснику ЄС, Україна врешті-решт отримала довгоочікуваний безвізовий режим між Україною та ЄС – статус, що дозволяє громадянам України вільно перетинати міждержавні кордони країн ЄС без попереднього звернення до посольства для отримання відповідного дозволу [13].

Починаючи з червня 2017 року, з України почався масовий відтік трудових мігрантів у країни ЄС, зокрема в Польщу, Чехію, Італію, Іспанію, Португалію та Німеччину. Так, наприклад, станом на 00.00 годин 23 червня прикордонна служба України оформила 741 тисячу 795 громадян, які виїхали до Європейського Союзу. Кордон із Польщею перетнули за цей час 12 796 громадян, 4874 – з Угорщиною, 2849 – з Румунією і 2 061 людина – кордон зі Словаччиною [13].

Сьогодні багато студентської молоді виїжджає за кордон для навчання в європейських університетах, прагнучи згодом отримати дозвіл на офіційне працевлаштування та постійне місце проживання в країнах Західної Європи. Так, тільки протягом 2009 – 2016 років кількість українців, які виїхали здобувати вищу освіту за кордон, зроста майже у три рази. Відповідно до результатів дослідження Інституту суспільних відносин (ISP), проведеного серед українських студентів у Польщі, кожен третій українець після закінчення

навчання у Польщі хоче поїхати на Захід. Повернення в Україну обмірковує тільки 7% респондентів. Понад 30% анкетованих після закінчення студій планує їхати далі у західні країни ЄС [14].

Як зазначає Міністр соціальної політики України Андрій Рева, «зараз спостерігається друга хвиля міграції і, за даними Державної прикордонної служби, за кордон, щоб працювати на постійній основі, виїхали 3 мільйони 200 тисяч українців. Що стосується першої хвилі міграції, вона трапилася в 1990-х роках. Тоді виїхало в два рази більше людей – близько 7 мільйонів українців» [15]. Узагалі ж, за даними Міністерства соціальної політики України, сьогодні до 9 мільйонів українців виїжджають на сезонні заробітки за кордон. При цьому ще понад 3,2 мільйони працюють та проживають за кордоном на постійній основі [16].

Досить цікавим є й той факт, що, незважаючи на агресію з боку Російської Федерації (далі – РФ) відносно України, тільки у січні-червні 2018 року близько 238,7 тисяч українців виїхало до Росії на заробітки. Крім цього, за даними російського МВС, у 2017 році кількість українців, що виїхали до РФ на заробітки, перевищила півмільйона осіб, ще близько 85 тисяч отримали російське громадянство [16].

Достатньо серйозним чинником, який певною мірою впливає й на міграційні процеси в Україні, є міжнародні збройні конфлікти. Так, згідно з інформацією, наданою Державною міграційною службою, станом на 2017 рік в Україні близько 3 тисяч втікачів, які отримали міжнародний захист. 2 400 отримали статус біженця, а 674 – статус осіб, які потребують додаткового захисту. Найчастіше захисту в Україні шукають громадяни Афганістану, Російської Федерації, Сирії, Іраку та Сомалі [17].

Отже, сучасна міграція, за значенням впливу на світовий соціально-економічний, соціокультурний і політичний простір, порівнюється з «великим переселенням народів». Однак, на відміну від

колишніх політичних епох, змінилася не тільки природа (нерівномірність поширення населення на планеті, різні природні й соціальні умови життя людей) та умови (можливості переміщення: швидкість, інтенсивність міграційних потоків) міграцій, але її спрямованість – міграція набула доцентровий характер. Якщо традиційні міграційні потоки були спрямовані від центру до периферії (ідея «завоювання», «дифузії»), то в індустріальну епоху напрямки міграцій діаметрально змінилися (переважає ідея «збирання», «концентрування»).

Ще ніколи люди не міняли місця свого проживання у такій кількості й так інтенсивно, як зараз. Сучасна міграція являє похідне соціальне явище, що обумовлене дією комплексів соціально-економічних (трудова, професійна міграція та ін.), демографічних (статеві-вікова диференціація міграційних потоків), політичних (біженці), етнокультурних (депортація, геноцид, етноцид або національна єдність, повернення на Батьківщину) факторів [9, с. 12].

Міграція активно впливає на темпи й характер розвитку країн і регіонів. На значущості міграційної проблематики постійно наголошує ООН. Так, за підрахунками ООН, загальна кількість мігрантів у світі станом на сьогоднішній день складала 258 млн. осіб, тобто з 2000 року цей показник збільшився на 49%. Про це йдеться в доповіді про міжнародну міграцію Департаменту з економічних і соціальних питань ООН. Як зазначається, серед країн-донорів мігрантів Україна займає восьму позицію у світі за їхньою кількістю. Загалом частка мігрантів серед усього населення Землі становить 3,4%, тоді як у 2000 році вона складала 2,8%. Половина всіх мігрантів живе в десяти країнах. Найбільша кількість (майже 50 млн. осіб) живе в США, далі йдуть Саудівська Аравія, Росія та Німеччина – в кожній з них живуть близько 12 мільйонів мігрантів. П'яте місце посіла Великобританія, в якій зараз проживають дев'ять мільйонів мігрантів [18].

Отже, міграція як просторовий рух

населення властива всім людським суспільствам. Однак інтенсивність, спрямованість і склад міграційних потоків, їх соціальні, економічні й демографічні наслідки істотно розрізняються не тільки в різні історичні епохи, а й у країнах з різним рівнем економічного розвитку, різними природно-географічними умовами і структурами населення.

Таким чином, міграція населення – це складний за своєю природою, формою прояву і наслідків процес. Чим інтенсивніше протікають міграційні процеси, тим більш суттєві зміни вносяться в різні зрізи соціальної структури населення, тим у більшій мірі змінюється його територіальне розміщення. Міграція сприяє обміну трудовими навичками та виробничим досвідом, сприяє розвитку особистості, впливає на сімейний склад і статеві-вікову структуру, безпосередньо пов'язана з соціальною, галузевою та професійною мобільністю населення [9, с. 13].

Висновки

Підбиваючи підсумок, слід зазначити, що міграція як просторовий рух населення властива всім людським суспільствам. Однак інтенсивність, спрямованість і склад міграційних потоків, їх соціальні, економічні й демографічні наслідки істотно розрізняються не тільки в різні історичні епохи, а й у країнах з різним рівнем економічного розвитку, різними природно-географічними умовами і структурами населення.

Таким чином, міграція населення – це складний за своєю природою, формою прояву і наслідків процес. Чим інтенсивніше протікають міграційні процеси, тим більш суттєві зміни вносяться в різні зрізи соціальної структури населення, тим у більшій мірі змінюється його територіальне розміщення. Міграція сприяє обміну трудовими навичками та виробничим досвідом, сприяє розвитку особистості, впливає на сімейний склад і статеві-вікову структуру, безпосередньо пов'язана з соціальною, галузевою та професійною мобільністю населення.

Література

1. Загальна декларація прав людини: Декларація ООН від 10.12.1948 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/MU48001D.html (дата звернення 15.01.2019) – Назва з екрана.
2. Етнонаціональний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії // Відп. ред. Ю. І. Римаренко, І. Ф. Курас. – К., 1993. – 800 с.
3. Ожегов С. И. Словарь русского языка. – М.: Мысль, 1972. – 847 с.
4. Современный словарь по социологии / под ред. Д. М. Гвишиани – М.: Наука, 1989. – 479 с.
5. Демографический энциклопедический словарь // Под ред. Д. И. Валентей. – Г.: Советская энциклопедия, 1985. – 608 с.
6. Современный экономический словарь // Под ред. Б. А. Райзберга, Л. Ш. Лозовского, Е. Б. Стародубцева. – 2-е издание. Г.: Инфра – М., 1998. – 479 с.
7. Большой экономический словарь // Под ред. А. Н. Азрилияна. 2-е издание, дополненное, переработанное. – М.: Институт новой экономики, 1997. – 1280 с.
8. Міграційні процеси у сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри (Понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія та практика): Енциклопедія / Упоряд. Ю. Римаренко, за ред. Ю. Римаренко. – К.: Довіра, 1998. – 912 с.
9. Адміністративно-правове регулювання міграційних процесів: Навч. посібник / кол. авт. Алфьоров С. М., Мінка Т. П. та ін.; Дніпропетровськ: Дніпропет. держ. ун-т внут. справ, 2012. – 326 с.
10. Мінсоцполітики назвало точну кількість переселенців з Донбасу і Криму. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1701466-minsotspolitiki-nazvalo-tochnu-kilkist-pereselentsiv-z-donbasu-i-krimu> (дата звернення 15.01.2019) – Назва з екрана.
11. Європарламент проголосував за безвізовий режим для України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/news/2017/04/6/7140445/> (дата звернення 15.01.2019) – Назва з екрана.
12. Це історичний день для України та Євросоюзу – Президент взяв участь в церемонії підписання документу про запровадження безвізового режиму з ЄС. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.president.gov.ua/news/ce-istorichnij-den-dlya-ukrayini-ta-yevrosoyuzu-prezident-vz-41422 (дата звернення 15.01.2019) – Назва з екрана.
13. Безвізовий режим між Україною та Європейським Союзом. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Безвізовий_режим_між_Україною_та_Європейським_Союзом (дата звернення 15.01.2019) – Назва з екрана.
14. За сім років кількість українських студентів за кордоном зростає майже утричі. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1737943-za-sim-rokiv-kilkist-ukrayinskikh-studentiv-za-kordonom-zroslo-mayzhe-utrichi> (дата звернення 15.01.2019) – Назва з екрана.
15. Рева оголосив, що кількість українців, які постійно працюють за кордоном, перевищила 3 мільйони. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ukr.media/politics/374910/> (дата звернення 15.01.2019) – Назва з екрана.
16. За півроку майже 240 тисяч українців виїхали на заробітки до Росії — МВС РФ. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://hromadske.ua/posts/za-pivroku-maizhe-240-tysiach-ukraintsiv-vuykhalu-na-zarobitku-do-rosii> (дата звернення 15.01.2019) – Назва з екрана.
17. Біженці в Україні: дороги і роки поневірян. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uain.press/articles/bizhentsi-v-ukrayini-dorogy-roky-poneviryan-601797> (дата звернення 15.01.2019) – Назва з екрана.
18. В ООН назвали загальну кількість мігрантів в світі. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.rbc.ua/ukr/news/oon-nazvali-obshchee-kolichestvo-migrantov-1513672490.html> (дата звернення 15.01.2019) – Назва з екрана.